

ՄԱՀՄԱՆԱՊԱՀՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԱԶԵՎԸ

Գյումրիից Կարս չօգտագործվելուց ժանգոտող երկաթգծի պաստառի երկարությունը մոտ 80 կիլոմետր է, բայց մենք Կարս գնում ենք Վրաստանով: Առայժմ սա է իրավիճակը, ի՞նչ կարող ենք անել:

Վրաստանի Ալսալցխայի անցակետից Կարս ճանապարհի վերնլքի վերջին կետը գտնվում է ծովի մակերևույթից 2410 մետր բարձրության վրա: Մեր զարմանքը ոչ այնքան այդ բարձունքում մեր լինելն էր կամ այդտեղից մեր պապենական երկրի մի հատվածի լայնարձակ տարածքի երևալը, որքան այն, թե այդ բարձրության վրա ինչ ջանադրությամբ են տարվում անտառտնկման աշխատանքներ: Ճանապարհի եզրերին, մի քանի կիլոմետրի վրա տարածված է հսկա անտառաշերտը՝ խորքում սոճուտ, եզրերին՝ եղևնուտ: ԽՍՀՄ դեկավարներից այն ո՞ր մեկն էր, որ սրանից մոտ 40 տարի առաջ, Թուրքիա իր այցելության ժամանակ, հայտարարեց, թե այդ երկրի հետ սահմանային վեճեր այլևս չկան: Հենց այնպես, ձեռքի հետ դա էլ ասաց՝ Միության մաս հանդիսացող Հայաստանի էլ, Վրաստանի էլ կարծիքներն հարցնելու կարիքը բնավ չունենալով: Խորհրդային տարիներին դա »ընդունված կարգ« էր՝ Մոսկվան էր որոշողը: Ահա հենց այդ տարիներին էլ մեծ թափով սկսվեցին Թուրքիայի սահմանամերձ բնակավայրերի հսկայածավալ կառուցապատումն ու բնակիչների վերաբնակեցումը, վերջիններիս հոգսերի թեթևացման հազար ու մի միջոցների ներդրումը:

Այս անտառների գոյությունն էլ նույն տարիքի է, անտառներ, որ այդ բարձրության վրա ոչ միայն գեղեցիկ գոտևորում են լերկ լեռները, այլև կլիմայական բարենպաստ միջավայր ստեղծում, ձմեռային պայմաններում էլ ճանապարհը ազատ պահում ձյան կուտակումներից: Ես հիշեցի, թե ինչպես անցյալ դարի 80-ական թվականներին Հայաստանի անտառտնտեսության պետ Հրանտ Ավագյանը Թալինի շրջանում անտառտնտեսություն հիմնելու մի հոյակապ ծրագիր էր մշակել, որն, ավաղ, այդպես էլ սոսկ ծրագիր մնաց: Ախուրյանի ջրամբարի ջուրն արդեն հասնում էր այդ շրջան, և մերկ, անմշակ տարածքները անտառապատելու հրաշալի հնարավորություն էր ստեղծվել:

Հետո պիտի Կարսում մենք զարմանայինք շատ երիտասարդներ տեսնելով՝ պարզվեց, որ մի շարք բուհերի մասնաճյուղեր են բացված սահմանային այս քաղաքում, ուր հիմա 11 հազար ուսանող կա: Փաստերը զուգահեռելու լրագրողիս սովորույթը պիտի նոթատետրից »քաղեր« շարունակ բնակիչներից լքվող ու փակվող տների դատարկությունից տխուր խոհեր առաջացնող մեր սահմանային որոշ գյուղերի մասին տողը, որ Կարսի խանութներից մեկի տիրոջ՝ Սեզար Ադիգյուզելիի խոսքերն են. »Սահմանը, իմ եղբայր, ոչ միայն փշալարով են պահում. սահմանը պահում են մարդով, շատ մարդով«: Նա առանձնակի շեշտեց մարդով բառը:

– Կարսը համարվում է սահմանային քաղաք,– հարցրի Սեզարին:

– Սահմանային չհամարվեր այսքան ուշադրություն կդարձնեի՞նք,– պատասխանեց Սեզարը և մտերմական տոնով կրկնեց նախորդ ասածը՝ փշալարի ու մարդու մասին:

»Իմ եղբայր« դիմելաձևը հատուկ է քրդերին, և դա անթաքույց մտերմության տանող վարմունք է, որն էլ շարունակություն տվեց մեր գրույցին:

Սեզարը ռուսերենն այն »վարպետությամբ« է ջարդոտում, ինչը ձեռք է բերել մի քանի ամիս Թուրքմենստանում ապրած լինելու շնորհիվ: Նա հիմա Կարսում »Կարկաս գիտա« ցուցանակով խանութ ունի, որը ճիշտ Վարդանի կամրջի կողքին է՝ բերդի բարձունքի ստորոտին: Կամրջն ամեն օր Սեզարի աչքի առաջ է, և որևէ արտառոց բան նա այդ կամրջի հետ կապված չի տեսել ու չի էլ փորձել տեսնել, և հիմա զարմանում է, թե ես ինչ եմ այդպես մանրամասնորեն նկարահանում այդ, իր ասելով, շատ սովորական կամրջը:

– Այս կամրջով,– ասացի,– Չարենցն է քայլել: Քիչ դենը,– ձեռքս պարզեցի դեպի գետափով փոված կիսաքանդ, կիսաբնակ հին թաղամասը,– իր տունն է եղել:

Չարենցին չիմացող Սեզարի հետ այդ թեմայի շարունակությունը որևէ հեռանկար չուներ, և ես կառչեցի նրա առաջին խոսքերից.

– Ի՞նչ նկատի ունեիր, երբ ասում էիր, թե սահմանը փշալարով չեն պահում:

– Ես ասացի՝ ոչ միայն փշալարով,- շնչունց Սեզարը,- սահմանամերձ շրջաններում ապրող մարդկանց հոգատարությամբ վերաբերվելը պետական քաղաքականություն է: Տես՝ Ղարսը, (Սեզարը շնչոված Ղ-ով է ասում) մոտ 60 հազար բնակչություն ունի, որի 11 հազարը ուսանողներ են: Մեր կառավարությունը բուհերի մասնաճյուղեր է բացել այստեղ, քոլեջներ հիմնել: Իսկ սահմանամերձ գյուղերում, իմ եղբայր, ջրի, հողի, էլեկտրաէներգիայի վարձերը զեղչ գներով են գանձվում...

Սեզարը մատների վրա թվարկումը դադարեցրեց՝ խանութ մտած հաճախորդին ճանապարհ դնելու համար:

Ես հիշեցի անցյալ տարվա իմ այցելությունը Տավուշի մարզի Մովսես գյուղ: Սահմանամերձ այդ գյուղը, որ բազում անգամներ է ռմբակոծվել, որի ճանապարհները մշտապես գնդակոծումների վտանգի տակ են եղել, միայն աշխարհագրական դիրքով է սահմանամերձ, իսկ իր հանդեպ վերաբերմունքի տեսակետից որևէ առանձնահատուկ ուշադրության արժանանալու պատիվը չի ունեցել ու, ավաղ, չունի: Եվ լրագրողիս իրենց դարդերը պատմող բնակիչներն այս նույն Սեզարի նման մատները մեկ-մեկ ծալելով ասում էին. «Այս րինչո՞ մենք էլ ենք ջրի, հողի վարձերը նույն չափով վճարում, ինչպես, ասենք, Արմավիրի մարզի գյուղերի բնակիչները»:

Սեզարը հաճախորդներով զբաղված էլ չլինեմ, ես նրան այս մասին չէի պատմելու: Չէի պատմելու նաև Իջևանի Սևքար և Այգեհովիտ գյուղերի բնակիչների տարակուսանքի մասին, երբ հողի հարկ են պահանջել նրանցից, ում սեփականաշնորհած հողերի մի մասը, այսպես ասած, չեզոք գոտում են՝ ակնապատված ու անմշակ: Այդ գյուղերի բնակիչների տարակուսած հայացքներն ինձ ուղեկցում էին Կարս գնալու ամբողջ ճանապարհին, երբ քրդաբնակ գյուղերի բոլոր տների կտուրներին դրված ափսոսալիկ ալեհավաքների վրա իմ ուշադրությունը նկատելով, քորդ ուղեկիցն ասաց՝ «Պետությունը դրանք անվճար է տալիս սահմանային գյուղերի բոլոր բնակիչներին»: Չուզահեռելու ցանկություն չունեմ, բայց սահմանային գյուղի բնակիչների տարակուսանքին՝ »Մենք, այսր, սահման ենք պահում«, արձագանքել է պետք:

Չարենցյան մտորումներին այս թեման ակամայից խառնվեց՝ Կարսում եղած օրերին մենք տեղաբնակներից շատ »խրատներ« էինք լսում սահմանապահապանության մասին, և այդ »խրատներն« էլ մեկ-մեկ ցուցադրական փաստերով էին համադրվում: Այդ ամենը շատ ցավոտ էր ինձ համար, և ես հնարավորինս խուսափում էի նրանց հետ խոսել մեր սահմանային գյուղերի մասին: Եվ Անիում էլ, Կարսում ու Իգդիրում էլ, պերսկերացող պատկեր որպես, շարունակ աչքերիս առաջ էր »խրատող« Սեզարը՝ իր »հորդորով« . »Սահմանը, իմ եղբայր, միայն փշալարով չեն պահում, սահմանը մարդով են պահում, մարդով«:

Անիին հարևան գյուղի փողոցներով անցնես՝ երեխաները ոտատակ են ընկնում: Ում որ դուր չի գալիս այս համեմատությունը, թող նստի Բաղրամյանից Թալին գնացող ավտոբուսը և նայի նույն Կարսի դաշտավայրի հարթությունն ունեցող »մեր կողմի« գյուղերի տներին. քանի՞ բաց դուռ և քանի՞ մարդ կտեսնի: Եվ ավտոբուսի մեջ էլ թող փորձի մտաբերել Գյոթեի խոսքերը. »Գահերն ու թագավորությունների անկումը ինձ չեն հուզում. այրված գյուղական տունը՝ ահա իսկական ողբերգությունը«: Մոռացվող գյուղի մարդագուրկ տունը արդյո՞ք այրված տուն չէ: Եվ մի՞թե նույն մտահոգությունը չպիտի տարածվի սահմանային գյուղերի հանդեպ ունեցած մեր վերաբերմունքի վրա: Լրագրողի միամիտ երևակայությամբ մեր կողմի դատարկ գյուղերում ես ուզում եմ տեսնել փախստականների բազմանդամ ընտանիքներ, որոնք արցախյան պատերազմի հետևանքով ապաստանել էին Երևանի հյուրանոցներում, հանրակացարաններում ու հիմա, պատկերացնենք, որ նրանք լցվում են այդ դատարկ տները, զբաղվում անմշակ հողերով, այգիների խնամքով: Բայց սա ընդամենը լրագրողի երևակայություն է, և փաստն ուրիշ է. 2003 թվականին միգրացիայի վարչության պետ Գ. Եգանյանը պատմում էր, թե փախստականներից 11.500 ընտանիք առայժմ ապահովված չէ բնակարանով: 2008-ին պատկերն այլ էր. ըստ Եգանյանի, այսուհետ ամեն տարի 300 ընտանիք կվերաբնակեցվի սահմանամերձ գյուղերում:

Սա արդեն ուրախալի է:

Շարունակելի